

AMFIBIEËN EN REPTIELEN IN DE DUINEN

Kees Musters

In Nederland komen 16 soorten amfibieën en 7 soorten reptielen voor. De dieren behoren tot de meest bedreigde diersoorten die we kennen: alle soorten zijn de laatste decennia in aantal achteruit gegaan en enkele soorten staan op het punt in Nederland uit te sterven (1,6). In 1973 werden dan ook alle amfibieën en reptielen wettelijk beschermd, dat wil zeggen dat deze dieren niet meer gevangen of gedood mogen worden. Dat de soorten sindsdien nog steeds achteruit gaan, komt doordat de dieren vooral bedreigd worden door het verdwijnen of het ingrijpend veranderen van hun biotopen, die niet zijn beschermd. Hoewel voor de meeste amfibieën en reptielen de belangrijkste leefgebieden in het oosten, midden en zuiden liggen, komen ze ook relatief veel in de duinen voor. In dit artikel worden, na enige algemene opmerkingen over amfibieën en reptielen, alle soorten behandeld die ergens in Nederland in de duinen voorkomen.

Amfibieën en reptielen worden meestal als één diergroep behandeld. Daar zijn historische redenen voor, maar het komt ook doordat beide groepen in Nederland bestaan uit kleine, koudbloedige dieren die weinig bekend zijn bij de meeste mensen. Daarbij zijn het soortenarme groepen, zodat het ook praktisch is ze samen te nemen. Toch verschillen amfibieën te veel van reptielen om beide groepen in alle opzichten op een hoop te gooien.

Amfibieën

Amfibieën maken gedurende hun leven een ingrijpende verandering mee. Ze worden in het water geboren, maken daar hun larvestadium door en metamorfoserend vervolgens tot landdieren, die over het algemeen alleen nog voor de voortplanting naar het water terugkeren. Een voor amfibieën geschikt gebied moet dus zowel het juiste open water als landbiotoop bevatten en dat op een voor de volwassen dieren overbrugbare afstand van elkaar.

De eisen, die de amfibieën stellen aan het open water (de voortplantingsplaats) verschillen per soort. Maar in het algemeen moet het water goed door zonlicht te bereiken zijn, zodat de eieren en de larven zich snel kunnen ontwikkelen. De oevers mogen niet te steil zijn en de plassen moeten zo diep zijn dat er in ieder geval lang genoeg water in blijft staan om de larven te laten metamorfoserend. Het water mag niet te voedselarm of te zuur zijn. Het mag, behalve voor de Rugstreeppad, ook niet brak zijn. De meeste soorten houden van enigszins begroeide poelen, waarin geen grote vissen voorkomen. Het landbiotoop van amfibieën laat zich minder duidelijk omschrijven. Ook hiervoor geldt dat de soorten verschillen in hun voorkeur. Amfibieën zijn vooral tijdens hun landfase nachtdieren, die hun eten, kleine diertjes variërend van wormen tot kleinere soortgenoten, op vochtige nachten

bij elkaar scharrelen. Overdag houden ze zich schuil onder stenen, takken, rommel en onder de grond. Ook de winterslaap wordt meestal op het land onder de grond gehouden. De meeste soorten lijken een voorkeur te hebben voor ruigten binnen een gevarieerd, kleinschalig landschap.

Reptielen

Reptielen zijn echte landdieren: de soorten die eieren leggen (veel soorten zijn levendbarend) doen dat op het land. De Nederlandse soorten zijn alle overdag actief. 's Nachts en bij slecht weer verbergen ze zich onder stenen, onder hout, in graspolen of in holletjes onder de grond. Ook reptielen houden een winterslaap onder de grond.

In periode dat reptielen actief zijn, weten ze een opmerkelijk hoge en constante lichaamstemperatuur te handhaven. Ze doen dit door afwisselend plekjes met zon en met schaduw op te zoeken. Voor reptielen is afwisseling in de structuur van de vegetatie dan ook erg belangrijk. Reptielen zijn vleeseters; hagedissen leven van ongewervelde en slangen van gewervelde dieren.

De amfibieën uit de duinen:

Kamsalamander

De Kamsalamander komt bijna uitsluitend in hoog Nederland voor, waar het dier vooral gevonden wordt in het rivierenlandschap. Toch wordt de soort al in 1862 voor het kustgebied vermeld (4). Ook nu nog wordt ze op enkele plaatsen in de duinstrook gevonden: in Zeeuws-Vlaanderen, bij Wassenaar en bij Haarlem. Waarschijnlijk is de soort nooit algemeen geweest in de duinen.

In hoog Nederland liggen de vindplaatsen vooral in 'ouderwets', kleinschalig boerenland, dat rijk is aan ruigten, overhoekjes, bosjes, tuinen, etc. Poelen mogen niet te klein zijn (tenminste 25 m²), niet te ondiep (tenminste 0,5 m) en niet helemaal dichtgegroeid (zodat er plaats is voor de uitgebreide balts) willen Kamsalamanders er hun eieren in afzetten.

De soort lijkt overal in Europa achteruit te gaan, waarschijnlijk door het verdwijnen van het kleinschalige landschap. Dat de soort in de duinen zeldzaam is, komt waarschijnlijk door de afwezigheid van goede voortplantingspoelen. Daarbij komt dat de duinen voor een soort van hoog Nederland erg moeilijk bereikbaar zijn. De kleine populaties zijn daardoor uiterst kwetsbaar.

Kleine Watersalamander

Kleine Watersalamanders komen in heel Nederland voor. De meeste dieren zijn in laag Nederland te vinden. De soort komt vooral voor in open gebieden met veel afwisseling en kleine land-

schapselementen zoals overhoekjes, tuinen, oude gebouwen (kelders). Na ruilverkaveling lopen de aantallen waargenomen salamanders dan ook vaak terug. De voortplanting vindt plaats in kleine voedselrijke en goed begroeide poeltjes en slootjes. Dankzij de verbetering van het oppervlaktewater door waterzuiveringsinstallaties nemen de aantallen in sommige gebieden de laatste tijd weer wat toe.

In de duinen is de soort algemeen langs de hele kust en op alle Waddeneilanden (behalve Rottumerplaat en Rottumeroog).

Gewone Pad

Op het vasteland van Nederland is de Gewone Pad nog steeds bijna overal algemeen. Alleen in streken zonder zoetoppervlaktewater en op de

(Foto: A. Lenders/Herpetologische Studiegroep)

De Kleine Watersalamander (boven) heeft een bruine rug en bruine flanken. De Kamsalamander (midden) is zwart, behalve op de buik. De mannetjes van beide soorten hebben in de voortplantingstijd een rug- en staartkam, die verdwijnt als de salamanders het water verlaten (landfase; onder)

(Foto: J. Hermans/Herpetologische Studiegroep)

(Foto: H. van Buggenum/Herpetologische Studiegroep)

meeste Waddeneilanden ontbreekt hij.

Gewone Padden kunnen op zeer veel verschillende plaatsen gevonden worden, zowel in een sterk door de mens bepaalde omgeving (tuinen en parken) als in natuurgebieden (bossen en heide). In grootschalige, open landschappen ontbreken ze veelal. De eisnoeren worden in wat diepere wateren afgezet. De padden trekken in maart vaak massaal en soms over grote afstand (enkele kilometers) naar bepaalde poelen. Elk voorjaar weer worden er veel trekkende padden het slachtoffer van het verkeer. Volwassen padden zijn slechts enkele weken (maart, april) in het water te vinden.

De duinen vormen een uitstekend biotoop voor padden. Met uitzondering van de meeste Waddeneilanden komen ze dan ook langs de hele kust voor. De voortplantingspoelen liggen vaak buiten de duinen. Op verschillende plaatsen in Noord- en Zuid-Holland zorgen padden-overzetacties ervoor dat padden veilig van de duinen naar hun poel (en terug) kunnen trekken. Waarom Gewone Padden zeldzaam zijn op de Waddeneilanden is onduidelijk. Er zijn alleen meldingen bekend van Texel en Terschelling.

Rugstreepd

Rugstreepdaden zijn in Nederland vooral te vinden langs de kust en rond het IJsselmeer, langs de grote rivieren en in de provincies Noord-Holland, Utrecht en Zeeland.

De Rugstreepd is een pioniersoort met een voorkeur voor zandige bodems in combinatie met vochtige, lagere terreinen. Hij is dan ook te vinden in nieuw land (IJsselmeerpolders), op opgespoten terreinen, op (spoor)dijken, stuwwallen en stuifzanden, etc. De eieren worden in ondiepe, vaak tijdelijke watertjes afgezet. De Rugstreepd is vaak als enig amfibie in licht tot matig brakke milieus te vinden.

Rugstreepdaden komen langs de hele kust in de duinen voor, ook in die van de Waddeneilanden. Zij lijken echter wat betreft de voortplantingsplaats zelden of nooit samen met Gewone Padden voor te komen. Rugstreepdaden zijn te vinden in de 'jonge' en instabiele milieus. Wanneer deze milieus wat verder ontwikkeld zijn en stabiel geworden, lijken Gewone Padden ze over te nemen.

Boomkikker

De Boomkikker is in Nederland zeldzaam geworden. Hij komt nog maar in vier kleine populaties voor: in Twente en de Achterhoek, in Midden-Brabant, in Midden-Limburg en in Zeeuws-Vlaanderen.

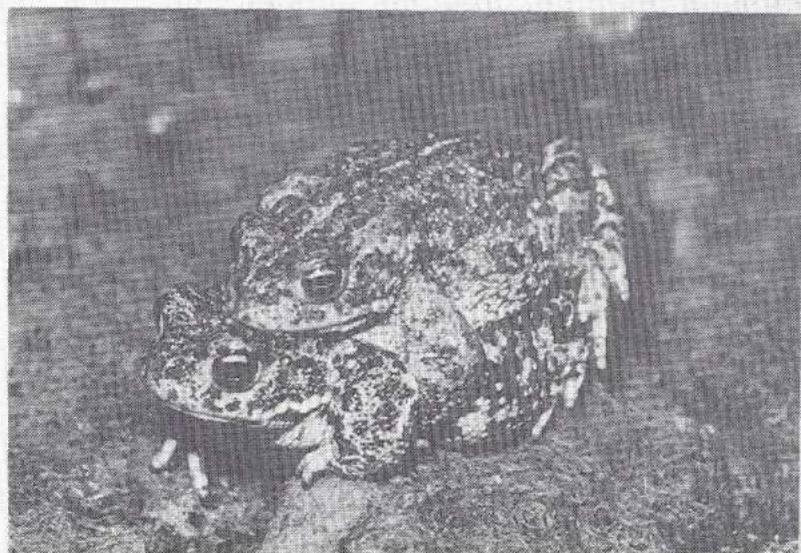
Boomkikkers brengen de dagen vaak zonnend op de bladeren van struiken door. Struweel vormt dan ook een wezenlijk onderdeel van het biotoop van deze kikker. Dit kan in de vorm van echte struiken, maar ook houtwallen, bosjes, ruigten (Boomkikkers worden vaak op braamstruiken gevonden), rietlanden en zelfs (moes)tuintjes. (7) De soort plant zich voort in zoete watertjes die goed begroeid zijn met oever- en waterplanten en die de hele dag door de zon worden beschenen.

Duinen lijken een uitstekend biotoop voor Boomkikkers. In Noord-Frankrijk komen dan ook rijke populaties in de duinen voor. In Nederland zit de soort alleen in Zeeuws-Vlaanderen in de duinen. Waarschijnlijk komt dit doordat Boomkikkers nooit in staat zijn geweest de noordelijker duinen

te bereiken. En gezien de zeldzaamheid (en daarmee de kwetsbaarheid) van de soort zal dat in de nabije toekomst ook niet op natuurlijke wijze gebeuren.

Gewone Padden (boven) zijn gewoonlijk effen donkerbruin, maar ze kunnen ook roodachtig of bijna zwart zijn. Rugstreppadden (onder) hebben een dunne, gele streep over de rug.

Mannetje en vrouwtje rugstreppad (foto: V. Kobussen)

Groene Kikkers

In Nederland komen drie 'vormen' van groene kikkers voor: twee echte soorten, namelijk de Poelkikker en de Meerkikker, en een kruising tussen deze twee: de Middelste Groene Kikker. Dat de drie kikkers in een zeer ingewikkelde relatie tot elkaar staan (men spreekt van het 'Groene-Kikker-complex'), blijkt uit het voorkomen van populaties die alleen uit Middelste Groene Kikkers bestaan. In Nederland komen Meerkikkers (voor zover bekend) vooral in laag

Nederland voor. Poelkikkers komen vooral op de hogere zandgronden voor. Middelste Groene Kikkers kunnen overal gevonden worden. Omdat de drie groene kikkers zeer moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn, is het beeld van de verspreiding van de afzonderlijke vormen nog zeer onvolledig.

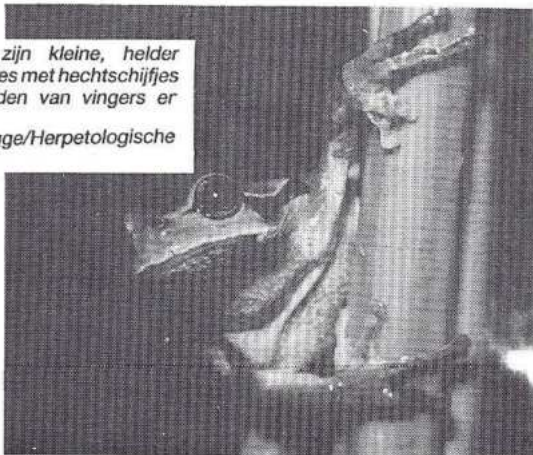
Groene kikkers zijn in de zomer water- en oeverbewonende dieren. Ze lijken niet erg kieskeurig wat het type water betreft, maar vegetatierijke oevers en plassen of sloten lijken de voorkeur te hebben. Ze planten zich niet voort in brak water. Tussen 1962 en 1975 werden er veel minder groene kikkers waargenomen. De oorzaak van deze crisis in het bestand is onduidelijk, maar genoemd worden de strenge winter van 62/63, de massale vangst van kikkers voor laboratoria en de verontreiniging van het oppervlakte water. In de Hollandse duinen komen groene kikkers plaatselijk algemeen voor. Er zijn echter ook grote stukken waar ze zeldzaam zijn. Ook op Walcheren komen ze in de duinen voor. In Zeeuws-Vlaanderen zijn ze zeldzaam en op Schouwen-Duiveland zijn ze pas nog uitgezet. Ze komen niet op de Waddeneilanden voor.

Heikikker

De Heikikker komt in Nederland vooral voor op de voedselarme zandgrondgebieden (heide) en in de veengebieden langs de rand van laag en hoog Nederland (Vijfherenlanden, Alblasserwaard, Nieuwkoopse plassen). Daarnaast komt de soort in enkele verspreide gebieden van Zeeland (Schouwen) en Holland (onder andere Texel) voor. Op grond van archeologische vondsten worden deze populaties als relictten beschouwd: de Heikikker kwam vroeger waarschijnlijk in veel grotere delen van laag Nederland voor.

De Heikikker is een soort van open, voedselarme, ruige gebieden: heides, schrale graslanden, moeras- en veengebieden, vochtige duinvalleien. Voortplanting vindt plaats in schone, voedselarme, enigszins zure plassen. Met het in de loop der jaren steeds intensiever gebruik van het land zijn deze gebieden en watertjes steeds zeldzamer geworden en daarmee ook de Heikikker. De soort wordt nu als ernstig bedreigd beschouwd. De Heikikker komt in ieder geval nog op twee plaatsen in de duinen voor: op Schouwen-Duiveland en op Texel. Op Schouwen is de populatie waarschijnlijk klein. Op Texel komt de soort nog algemeen in de duinen voor. Het is voor de Heikikkers van groot belang dat deze duingebieden hun voedselarme karakter te behouden.

Boomkikkers zijn kleine, helder groene kikkertjes met hechtschijfjes aan de uiteinden van vingers er tenen.
(Foto: P. Frigge/Herpetologische Studiegroep)

Groene Kikkers (links) zijn de enige inheemse kikkers waarvan de mannetjes twee kwaakblazen hebben: aan elke kant van de kop één.

(Foto: G. van Ommering)

Bruine Kikkers (rechts) en Heikikkers lijken erg veel op elkaar. Beide hebben een duidelijke, donker-bruine vlek achter het oog. Heikikkers hebben gewoonlijk een okerkleurige rugstreep. In de voortplantingsperiode kunnen de mannetjes van de Heikikker een opvallend blauwe kop hebben. Heikikkers hebben voorts en spitser kop dan Bruine Kikkers.

(Foto: F. van Hoogstraten/Herpetologische Studiegroep)

	LH	ZH	KL	KA	GK	BK	HK	BO	GP	RP
Schiermonnikoog	★	★	★			★				★
Ameland		★	★			★				★
Terschelling	★	★	★			★			★	★
Vlieland		★	★			★				★
Texel			★			★	★		★	★
Zwanewater		★	★		★	★			★	★
NHD-Noord		★	★		★	★			★	★
NHD-Zuid			★		★	★			★	★
Zuid-Kennemerland		★	★		★	★			★	★
AW-duinen		★	★		★	★			★	★
Berkheide/Meijendel		★	★	★	★	★			★	★
H.v.Holland-Scheveningen			★		★	★			★	★
Voorne	★	★	★		★	★			★	★
Goeree		★	★		★	★			★	★
Schouwen	★	★	★		★	★	★		★	★
Walcheren	★		★		★	★			★	★
Zeeuws-Vlaanderen			★	★	★	★		★	★	★

Tabel 1. Voorkomen van reptielen en amfibieën in de duinen. Naar gegevens van Bergmans & Zuiderwijk (1986), Schoorl (1987) en de Herpetologische Studiegroep.

LH = Levenbarende Hagedis, ZH = Zandhagedis, KL = Kleine Watersalamander, KA = Kamsalamander, GK = Groene Kikker, BK = Bruine Kikker, HK = Heikikker, BO = Boomkikker, GP = Gewone Pad, RP = Rugstreeppad

Bruine Kikker

De Bruine Kikker is waarschijnlijk het meest algemene amfibie in ons land. Praktisch overal zijn ze te vinden, ook op de Waddeneilanden. Bruine Kikkers kunnen in zeer veel verschillende landschappen, tot in stadsparken, voorkomen. In droge gebieden zijn ze zeldzamer. De eieren worden op veel plaatsen gelegd maar de voorkeur lijkt uit te gaan naar ondiepe, open maar begroeide watertjes waarin de eieren bovenop de vegetatie worden gelegd. Bruine Kikkers komen langs de hele kust in de duinen voor. In sommige duinstreken zijn ze zeldzaam, waarschijnlijk vanwege de droogte van deze duinen.

De reptielen uit de duinen:

Zandhagedis

De Zandhagedis is in Nederland te vinden in de duinen, op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug en op enkele verspreide vindplaatsen in de rest van Gelderland, in Limburg, Overijssel, Drente en Noord-Brabant.

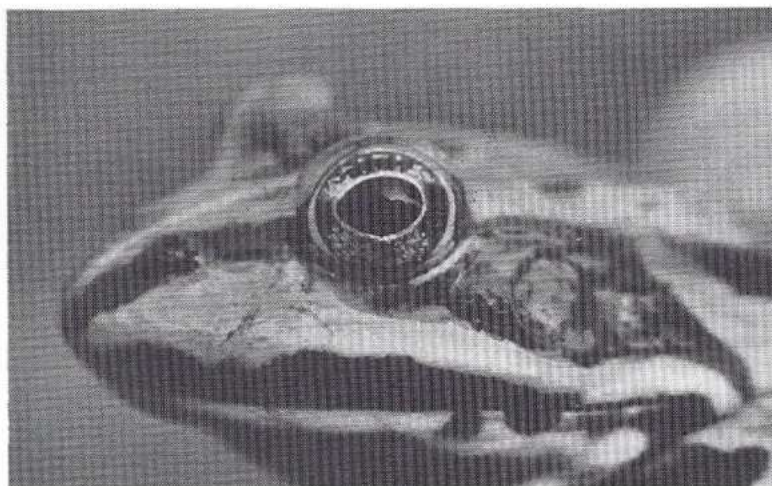
Zandhagedissen lijken alleen voor te komen in landschappen waar zandgrond en hoogteverschillen gecombineerd zijn. Ze komen voor in droge en open terreinen, binnen deze terreinen vooral op zonnige plekken (zuidhellingen) in de buurt van schuilmogelijkheden (de randen van struikjes en bosjes). De vrouwtjes begraven hun eieren op zonbeschenen zandplekken. In de duinen van Zeeland en Holland moet de Zandhagedis vroeger algemeen zijn geweest. Ook op de Waddeneilanden komt de soort voor, vreemd genoeg met uitzondering van Texel. Tegenwoordig worden er steeds minder vaak Zandhagedissen gezien. De populatie lijkt uiteen te vallen in geïsoleerde deelpopulaties met een klein aantal dieren. Hoewel harde gegevens over deze achteruitgang ontbreken, wordt de soort als ernstig bedreigd beschouwd. De oorzaak van de achteruitgang is nog onbekend, maar er worden in de literatuur drie mogelijke oorzaken genoemd.

1. Verhoging van de verstoring door de toegenomen recreatie. Er wordt van de Zandhagedis gezegd dat hij bijzonder gevoelig is voor verstoring. Onderzoek wees echter uit dat de hagedissen aan bepaalde verstoringbronnen (passanten op een nabij gelegen pad, auto's op een parkeerplaats) kunnen wennen (3).
2. Verhoging van de predatie door overdag actieve predatoren die in 'onnatuurlijk' hoge dichtheden in de duinen kunnen voorkomen, zoals fazanten en katten. Deze predatoren zijn voor hun voedsel niet afhankelijk van de in de duinen voorkomende natuurlijke voedselbronnen (en kunnen daardoor in hoge dichtheden voorkomen), maar zullen niet nalaten een hagedis op te eten als ze de kans krijgen.
3. Verandering van de vegetatie in de duinen, waardoor met name de voor de eileg zo belangrijke goed geëxposeerde zandplekken verdwijnen.

Levendbare Hagedis

De Levendbarende Hagedis komt in Nederland vrijwel uitsluitend op oude zandgronden voor. Uitzonderingen zijn enkele plaatsen in Friesland en Groningen en op de eilanden Terschelling, Schiermonnikoog, Walcheren, Zuid-Beveland, Voorne en Schouwen-Duiveland.

Levendbarende Hagedissen zijn op verschillende plaatsen te vinden, als die plaatsen een afwisselende vegetatiestructuur hebben en niet te droog zijn, bijvoorbeeld bosranden, open plekken in het bos, wegbermen en oude dijken. Maar het meest optimale biotoop lijkt hier in Nederland toch de vochtige heide te zijn. Hoewel er nog steeds op veel plaatsen Levendbarende Hagedissen voorkomen, gaat ook deze soort achteruit. Een belangrijke oorzaak is waarschijnlijk biotoopverlies: door het steeds grootschaliger worden van ons landschap gaan juist de elementen die rijk zijn aan afwisseling verloren. Op Walcheren, Schouwen-Duiveland, Terschelling, Voorne en Schiermonnikoog (pers. meded.) komt de soort in de duinen voor. Of de stand in deze duinen stabiel is, is niet te zeggen door een gebrek aan gegevens uit het verleden. Op Walcheren beperkt de soort zich tot de binnenduinenrand en is niet erg talrijk (eigen waarnemingen). De vochtige en rijk gestructureerde delen van duinen lijken een geschikt biotoop voor Levendbarende Hagedissen en het is eigenlijk verwonderlijk dat de soort niet op veel meer plaatsen in de duinen voorkomt.

Bruine Kikker

(Foto: P. Frigge/Herpetologische Studiegroep)

Duinbeheer in relatie tot amfibieën en reptielen

Uit de voorgaande beschrijving van de biotoop-voorkeuren van de amfibieën blijkt dat er aanzienlijke verschillen tussen de soorten bestaan. Wil men in de duinen een rijke amfibieënfauuna handhaven of bevorderen dan is allereerst een rijke verscheidenheid aan voortplantingswater-tjes nodig. Zo moeten er diepe en ondiepe, met planten begroeide en meer open, stabiele en instabiele en voedselrijke en voedselarme watertjes aanwezig zijn. Deze plasjes moeten een groot deel van de zomer water behouden. Grote plassen, zoals de infiltratieplassen, waarin veel vissen en watervogels voorkomen zijn voor de meeste amfibieën niet zo geschikt. Als land-biotoop zijn de duinen zoals ze nu zijn, met hun rijke afwisseling in vegetatie en hun afwisselend vochtige en droge milieus waarschijnlijk zeer geschikt voor amfibieën. Van verstoring door

gedis, een karakteristieke soort uit de Nederlandse duinen. Omdat het met deze soort erg slecht lijkt te gaan, is het misschien nodig een 'noodplan' voor deze soort te ontwikkelen. Dit zou kunnen inhouden dat in enkele gebieden waar de soort nu nog voorkomt, een beheer wordt gevoerd dat speciaal op behoud en versterking van de populatie van deze hagedis is gericht. In deze gebieden moeten, omdat de precieze oorzaak van achteruitgang onbekend is, alle mogelijke oorzaken worden aangepakt: het duin moet op sommige plaatsen weer open worden gemaakt (zandplekken), recreatie moet worden afgeremd en katten en fazanten moeten worden geweerd. Door deze maatregelen met onderzoek te begeleiden kan worden nagegaan wat voor de rest van de duinen de meest zinvolle beheersmaatregelen zijn ter behoud van Zandha-gedissen.

Drs. C.J.M. Musters is secretaris van de Herpetologi-sche Studiegroep Zeeland.

Literatuur

1. BERGMANS, W. & A. ZUIDERWIJK (1986). Atlas van de Nederlandse Amfibieën en Reptielen en hun Bedreiging. KNNV/Lacerta, Hoogwoud.
2. LEEUWEN, B.H. VAN (1982). Amfibie, Reptiel en Duinbe-heer. Duin 5(2): 12-17.
3. LEEUWEN, B.H. VAN & J.C.M. VAN DE HOEF (1976). Onderzoek naar de ecologie en populatie-dynamica van de zandhagedis (*Lacerta agilis* L.) in de duinen van Oost-voorne. Rapport doctoraal onderzoek R.U. Utrecht, V.U. Amsterdam en R.I.N.
4. SCHLEGEL, H. (1862). Natuurlijke historie van Neder-land. Kruipende dieren. Kruseman, Haarlem.
5. SCHOORL, J. (1987). Amfibieën en reptielen in Noord-Holland. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haar-lem.
6. SPARREBOOM, M. (red.) (1981). De amfibieën en reptie-len van Nederland, België en Luxemburg. Balkema, Rot-terdam.
7. STUMPEL, A.H.P. & G. HANEKAMP (1986). Leefgebied en leefwijze van de Boomkikker in Nederland. (Neder-landse samenvatting van artikel uit Rocek (ed.), Studies in Herpetology: 409-412.)

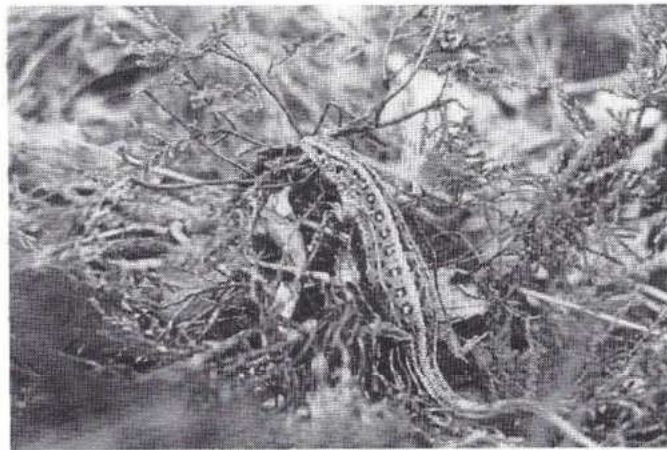

Levendbarende Hagedissen (links) zijn kleine, donkerbruine diertjes met een slanke kop en een korte staart. Ze kunnen gestreept zijn (meestal vrouwtjes), gevlekt (meestal mannetjes) of zonder duidelijke tekening. Zandhagedissen (rechts) zijn groter en hebben een plompe kop. Op de flanken hebben ze meestal lichte vlekken met een donkere rand eromheen. Bij man-netjes zijn de flanken groen.

(Foto: F. van Hoogstraten/Herpeto-logische Studiegroep)

recreatie zullen amfibieën, die immers vooral nachtdieren zijn, niet zoveel last hebben. Zoals Van Leeuwen (2) ook al aangaf, zijn de amfibieën dus vooral gebaat bij een toename van het aantal kleine plasjes met permanent water en het openhouden van bestaande plasjes (scho-ning) in of aan de rand van de duinen. Deze plasjes moeten natuurlijk bereikbaar zijn voor de amfibieën uit de duinen.

Een aparte opmerking is nodig over de Zandha-

(Foto: J. Hermans/Herpetologische Studiegroep)

Inlichtingen en meldingen van vondsten:

- Herpetogeografische Dienst, A. Zuiderwijk, Plan-tage Middenlaan 53, 1018 DC Amsterdam, tel. 020-5255422.
- Herpetologische Studiegroep Noord-Holland, Grondzeiler 61, 1035 AM Amsterdam.
- Herpetologische Studiegroep Zuid-Holland, Leeu-werikstraat 14, 3443 AZ Woerden, tel. 03480-14087.
- Herpetologische Studiegroep Zeeland, Bellink-straat 28, 4331 GW Middelburg, tel. 01180-33898.